

Büttl Ferenc:

"Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel"¹

"Apollónnal, a lant istenével mindenesetre szemben áll Marsyas, a mitikus fuvolás, kit egyszer phrygiai, tehát keleti pásztornak mond a mítosz, másszor pedig satyrosnak, szatírnak, tehát Dionysos kísérőjének. A sípot Pallas Athéné találta fel, de mikor megszólaltatta, felfújta arca miatt Héra és Aphrodité kinevették, mire eldobta az arcát elcsúfító hangszert az Ida hegyén. Itt talált rá Marsyas s addig játszott rajta, míg Apollónt is versenyre merte hívni. Apollón győzött - a Múzsák vagy Pallas Athéné voltak a bírák - és elevenen megnyúzta a vakmerőt. a verseny nem pusztán Apollónnak és Marsyasnak a mérkőzése, hanem a két hangszeré."²

"SZÓKRATÉSZ

Eszerint csupán a líra és a kithara jöhet számba a városiak szempontjából; persze a mezőn a pásztoroknak lehet valami sípféléjük is.

GLAUKÓN

A valószínűség legalábbis emellett szól

SZÓKRATÉSZ

Tehát semmi újságot nem mondunk, kedves barátom, mikor Apollónt és az Apollón hangszerét Marsziasznál és a Marsziasz hangszerénél többre értékeljük.

GLAUKÓN

Zeuszra, magam sem hiszem."³

¹ Köszönettel tartozom Gervai Pálnak és Trautmann Lászlónak munkámhoz adott segítségükért.

² Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*, 115.o. Apollón és Artemis - Gondolat· Budapest, 1983

³ Platón: *Összes művei II.*, 183-184. o. Az állam / A dallam - Európa· Budapest, 1984

E két rövid idézettel nem az volt az elsődleges célom, hogy rámutassak a görög filozófia és mitológia bonyolult és igen tanulságos kapcsolatára - a kapcsolat bemutatása nem tárgya a dolgozatnak -, hanem az, hogy a vizsgálódás középpontjába helyezzem azt a két hangszert, amelyek politikai jelentését elemezni fogom, miközben remélem sikerül egy új értelmezési keretét is megmutatnom a görög filozófiának - a teljességre való törekvés igénye nélkül -, amely termékenyen lehet a görögségről való gondolkodás számára.

Az előttünk álló feladat nem lebecsülendő. Először is el kell végeznünk a hangszerek értelmezését, fel kell mutatnunk a két - látszólag csupán egy-egy hangszert jelölő - szóban megbúvó politikai jelentéstartalmat (ezt kellene a görögségre való lefordításnak hívjunk). Másodszor meg kell magyaráznunk, hogy miért győzi le a zenei versenyben a lant a sípot, illetve miért jut Platón arra a következtetésre, hogy a síp az állam szempontjából káros, sőt veszélyes, míg a líra (lant) kívánatos hangszer, és hogy jönnek mindehhez a pásztorok.

A hagyományos elemzés szerint (Trencsényi-Waldapfel Imre) a két hangszer közötti konfliktus a keleti lágy, nőiesebb és a görög kemény, férfiasabb kultúra (illetve annak egy része, a zene) közti ellentét kifejeződése, azaz a megpróbáltatásokhoz, rideg életkörülményekhez hozzáedződött zord görögök semmi lelkesedést nem mutattak a puhány keletiek (értsd: perzsák) puhány zenéje iránt, sőt. Már ebben az értelmezési keretben is felmerül annak a lehetősége, hogy a fenti felszínes megállapítás alapján lényegibb összefüggésekre mutassunk rá. De görög-perzsa háborúk/ellenségeskedés értelmezése, illetve a rámutatás arra, hogy a görögök azért nem szerették a sípot, mert utálták a perzsákat (akik viszont szerették a sípot) még mindig csak a közhely(ek) határán mozgó fejtegetés lenne.

Közelebb jutunk célunkhoz - célunk: megérteni a görögséget -, ha szemügyre vesszük magukat a hangszereket, funkciójukat, használatuk módját. Nos, mindkét tárgy hangszer, de az egyik megszólaltatása mellett énekelni is lehet, míg a másik esetében ez eléggé nehezen tűnik megvalósíthatónak. Tovább göngyölítve ezt a szálát és felfrissítve középiskolás emlékeinket azt mondhatjuk, hogy a görögök szerettek

énekelni zenélgetés közben - beszélni szerettek ugye ezt tudjuk (biztosan azért kezdtek el filozofálni is, hogy kibeszélhessék magukat), aki beszélni szeret, attól nem áll távol az ének sem -, és máris értünk mindent, hát persze, hogy jobban szerették a lantot, hiszen jókat tudtak lantozgatás közben dalolni! Hmm ... fejtegetésünk agyaglábai rogyadoznak. A felületes odatekintés is közelébe juthat az igazságnak. A görögség életében ugyanis igen fontos, hangsúlyos szerepet játszottak azok az énekmondók (középkorban lásd dalnok, kobzos, bárd), akik az állandóan aktualizált hagyomány tényleges hordozóiként összekötöttek teret és időt az ókori Hellaszban. Mindenki tudja miről van szó, nem részletezem. Funkciójából fakadóan a lant tényleg fontos "szerszáma" volt a görögöknek, míg a síp nem.

Erről lenne szó tehát? Csupán ennyi? Nem, ennél sokkal többről van szó, a síp és a lant viadala ennél többről szól, többet mond, Platón állásfoglalásának és az apollóni győzelemnek üzenete (politikai üzenete) van a kortársak, azaz a polisz polgárai számára, és nekünk ezt az üzenetet, vagy üzeneteket kell megfejtenünk. Mielőtt azonban kísérletet tennénk egy új típusú értelmezésre, a történetek egy talán szokatlan megfejtésére, hogy ne érhessen bennünket az a vád, miszerint csupán rögeszme, vagy képzelgés, hogy a megértés nem egyszerűen a szavak fogalmakká (ilyen-olyan képekké) való konvertálása - könyv = -, hanem az esetleges többletjelentések, a szó szimbólum jellegének fellelése, aztán a szimbólum jelentésének, a mondat súlyának, a szövegbeli elhelyezkedése jelentésének a megfejtése, stb., azaz a szó, illetve a szöveg lefordítása⁴. Arra vagyunk tehát kíváncsiak, hogy mit jelent, igazán mit jelent, azaz milyen üzenetet hordoz a szó, vagy a szöveg azok számára akiknek íródott, akiknek elmondták, vagy eljátszották. Azt szeretnénk megérteni, hogy mit mond, mit jelent, mit fejez ki Apollón és Marsyas története (amely történet eredményének helyességét aztán a filozófus jónak, sőt kívánatosnak ítéli meg) egy athéni, egy spártai, vagy egy trójai szabad polgár számára.

⁴ Elnézést kérek mindazoktól, akiknek a felségvizein kalózkodom, tudom, hogy nálam avatottabb értői vannak e területnek.

Mielőtt azonban megpróbálnánk újra, most már "igazán" megfejteni történeteink jelentését, előbb tegyünk egy módszertaninak is nevezhető kitérőt, keressünk egy úszómestert mielőtt fejest ugrunk a versenymedencébe.

Robert Graves *Az aranygyapjú* című könyvéről van szó, amelynek elolvasása egyszerre remek és hasznos időtöltés. Különösen azért, amit a könyv fülszövegén a kiadó is hangsúlyoz: "*Az aranygyapjú*-ban az író Graves egy pillanatra sem feledkezik meg a tudós Gravesről: az érdekes és színes regény legkisebb részlete is megfelel a görög és római irodalmi hagyományban vagy képzőművészeti ábrázolásokon szereplő tényeknek, motívumoknak." Lássuk hát a tudós Graves üzenetét, hogyan kell értenünk a görögöket, hogyan kell olvasnunk mítoszaikat, filozófiájukat, drámáikat, hogy megérthessük őket, hogy megérthessük görögségük lényegét. Így ír Graves: "Az ősi görögök, akár az amerikai indiánok, képszerűen ábrázolták az időszerű eseményeket a művészetben, csakúgy, mint a költészetben; s amint az idő múlásával feledésbe merült a képszerű ábrázolás eredeti jelentése, újabb értelmezéseket találtak ki hozzá, amely kielégítette az akkori érdeklődést. A görögök "mítosznak" nevezték a képszerű ábrázolást a költészetben, de ennek az elnevezésnek nem volt "valótlanság" mellékértelme, mint a modern angolban a "mitikus" jelzőnek."⁵ A továbbiakban Graves részletesen ír arról, hogy képszerű ábrázolásmód ma is megtalálható a művészetben, bár elismeri, hogy manapság (1944) ez az eszköz főként a karikatúra területén él tovább. Majd ekképp folytatja: "A mítoszok és egyéb képszerű ábrázolások eredeti jelentése már korán feledésbe merült. Angol szülők ma is mesélgetik gyermekeiknek a koronáért harcoló oroszlánról és egyszarvúról szóló verses mesét. És bár általában tudják, hogy az oroszlán és az egyszarvú az angol királyi hadsereget és Skóciát jelképezi, alig akad, aki hajlandó pusztán heraldikai jelképként fogadni a mesét. Pedig csaknem bizonyos, hogy a mese képszerű ábrázolása az 1650-ben lezajlott háborúnak, melyet Anglia - heraldikai ábrázolásban az oroszlán -, valamint Skócia - heraldikai ábrázolásban az egyszarvú - vívott egymással."⁶ A továbbiakban részletes fejtegetés következik arról, hogy különböző szerzők hogyan próbálták megfejteni az

⁵ Robert Graves: *Az aranygyapjú*, 11-12. o - Európa· Budapest, 1976

⁶ Robert Graves: *Az aranygyapjú*, 16. o - Európa· Budapest, 1976

aranygyapjú titkát, nevezetesen azt, hogy mi is tulajdonképpen az az aranygyapjú, végül Graves elmondja erről saját (igen meggyőző verzió) elképzelését, de ez a dolgozat szempontjából már érdektelen. Ami fontos számunkra az annak az elemzési technikának, megértési módnak a követése, amelyre Graves biztat bennünket. Nos, lássuk mire megyünk mindezek után, ha újra feltesszük a kérdést, hogy miről szól Apollón és Marsyas története és miért nincsen hely a városfalakon belül a síp számára. Próbáljuk meg megérteni és nem félreérteni a görögséget, lássuk az új értelmezést!

Az új értelmezésben a figyelem a hangszerek politikai jelentéstartalmára irányul. Nyilvánvaló, hogy értelmezésünk alapja csakis politikai (politikai gazdaságtani) lehet, hiszen a görögség létalapja egyértelműen a politika, a polisz. A mítosz, majd később a filozófia pedig az az eszköz, amelynek segítségével a poliszt működtetni lehet. Leírni, szabályozni, megérteni, átalakítani - egyszóval működtetni⁷.

A síp egy hangú hangszer, egyszerre csak egy hangot hallunk. Egy hang birtokolja a zenét, határozza meg a zenei élményt. A lanton ellenben több húr egyszerre történő megpendítésével érhetjük el a zenei hangzást, sok hang hozza létre, határozza meg a zenét. Ráadásul a húrok együttes megszólaltatásával elért hangzás maga a harmónia. Nem nehéz arra a következtetésre jutnunk - különösen ha van némi előzetes ismeretünk a görög városok korabeli politikai szerkezeteiről -, hogy az 'egy hang birtokolja a zenét' politikai megfelelőjeként a türanniszt jelöljük meg, míg a 'több hang határozza meg a zenét'-ben a demokráciát véljük felfedezni. Ez azonban csak az elemzés első szintje lehet. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a lant zenéje nem csupán több húr együttes megszólaltatása, hiszen ez ebben a formában hangzavart eredményezne. A húrokat előírt rendben, rendezetten kell megszólaltatni (akkord), az egyes hangok között viszony egyszerre hierarchikus és mellérendelő, amennyiben egy-egy hangzás elérése mindig feltételez domináns hangot, de a hangzás teljességéhez - a

⁷ Terjedelmi okok miatt nem vállalkozhatok arra, hogy bemutassam a mitológia, majd a filozófia társadalomszervező, poliszt működtető (még hozzá teleologikusan működtető) szerepét az ókori Hellaszban, ez egy másik, még megírásra váró dolgozat feladata lesz.

harmónia eléréséhez -, minden hangra szükség van. Véleményem szerint itt tehát nem egyszerűen a demokrácia zenei (egy hangszerben megjelenő) megnyilvánulásáról beszélhetünk, hanem annak egy speciális formája az amiről szó van akkor, amikor a görög mitológia/filozófia a lant elsőbbségét hangsúlyozza. Ennek politikaelméleti megfogalmazása Platón műve, *Az állam*. Az állam társadalmi-politikai viszonyai hierarchikusak (kézművesek, földművesek - örök - filozófusok), az egyes osztályok (szintek) ugyanakkor egymásra utaltak, egyik sem nélkülözhető. Az állam/a közösség létének biztosítása elképzelhetetlen valamelyik osztály nélkül, csak közös munkálkodásuk eredményezheti a köz javát. Így kerülhet előtérbe a harmónia, mint a szintek eredményes együttműködésének feltétele, amely harmóniának az alapja a közösség érdekének állandó érvényesítése a részérdekekkel szemben. Felmerülhet az ellenvetés, hogy meglettük ugyan a hierarchiát és az egyenlőséget valamilyen formában biztosító 'mindenkinek a munkájára szükség van' tételt is, de elveszítettük a demokráciát: korábban azt állítottuk, hogy a sok hang által uralt zene demokratikus (a demokrácia speciális formájáról beszéltünk mint politikai megfelelőről), de demokratikus működésnek a Platón által leírt államalakulatban nyomát sem találjuk. E lehetséges ellenvetésre válaszolva először is szeretném egyértelművé tenni, hogy a hierarchia nem zárja ki a demokratikus működést, hierarchia és demokrácia nem egymás alternatívái. Sőt a demokratikus politikai rendszer is, mint ahogy bármelyik államberendezkedés szükségképpen feltételez valamiféle (a milyenség lehet eltérő) hierarchiát a politikai közösség tagjai között. Ez most maradjon egy axiomatikus kijelentés, mivel a tétel bizonyítása jelen keretek között nem áll szándékomban.

Nos milyen mechanizmus biztosítja esetünkben az állam demokratikus működését? A platóni államban a hierarchián való mozgás lehetősége az ami biztosítja a rendszer demokratikus működését. A rátermettek kiemelkedhetnek, kiválhatnak osztályukból, hogy filozófussá legyenek, ugyanakkor aki ma filozófus nem biztos, hogy holnap is az lesz még. Az elkülönült szintek nem merev kasztok⁸ lehetőség van az átjárásra. A

⁸ "... általában önmagatokhoz hasonló ivadékot fogtok létrehozni; de az is megeshetik, hogy az aranyból esetleg ezüst- vagy az ezüsből aranyivadék származik, és így tovább a többiekénél is, egyik a másiktól ..." Platón: *Összes művei II*, 223. o. *Az állam / Három emberfajta* - Európa· Budapest, 1984

felfelé való mozgás, a hierarchia csúcsára kerülés (domináns hang) útja a filozófussá válás (gondolkodás), méghozzá - mivel a filozófusok között is hierarchiát hoz létre a végzett munka 'jóságának' mértéke - a legjobbnak lenni a filozófusok között.

Hogy rövidebbre fogjam mondandómat, most eltekintek a síp és a türannisz ilyen részletes megfeleltetésétől, csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy a türannisz, mint kormányzati forma jelentős hasonlóságot mutat a keleti birodalmak (Perzsia, Egyiptom, stb.) államberendezkedéséhez. Ezen hasonlóságok alapján talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy míg 'belpolitikailag' a platóni értelemben vett demokratikus állam⁹ és a türannisz ellentéte, illetve értékelése fejeződik ki a lant és a síp versengésében, addig 'külpolitikailag' a keleti birodalmak hatalomgyakorlási logikája, a birodalmi logika/hagyomány és a görög városállam hatalomgyakorlási technikája, a demokrácia (a görög hagyomány) szembenállását jeleníti meg mindkét történet. (A türannisz a keleti/birodalmi hagyomány megjelenési formája a görög világban.)

Az elemzést tovább folytatva azt is meg kell vizsgálnunk, hogy mit fejez ki Marsyas lázadása Apollón uralma ellen, mit jelent az istennel való versengés, azaz a lant és a síp versengése, a rendszeren (demokrácián) belül. Hogyan és miért kerül szembe a polisz közösségével az egyén. Eddigi eredményeinket felhasználva vegyük szemügyre újra történeteinket.

A két életforma, amely verseng egymással a következő:

- a vidéki, állattenyésztő: a pásztor
- a városi, földművelő, iparos, kereskedő: a városlakó.

Míg az utóbbi része a Polisznak, melynek politikai rendszerét Apollón jeleníti meg, illetve a lant, addig az előbbi, a pásztor önmaga ura, nem kapcsolódik szervesen a közösséghez, független attól. Nemcsak azok a tények mutatják meg, hogy a síp egyértelműen a pásztorra mint olyanra: Marsyas, a keleti pásztor (ez nem jelenti azt, hogy ugyanakkor ne utalhatna a keleti zenére - perzsák - is és mindarra, ami ebből következik) utal, amelyek szerint a síp a pásztorok hangszer volt - többek között a

⁹ Az arisztotelészi politeia fogalom ennek lesz meghaladása a megszüntetve megőrzés értelmében.

görögségnél is -, és Pán a pásztor isten legfőbb zeneszerszáma, hanem az is, hogy az elemzésben megmutatott hatalomgyakorlási mechanizmus, amely a síphoz kötődik tulajdonképpen adott, ha az ember egyedül él (a kecskéivel) és a saját maga ura.

Hogyan kerül ellentétbe a város a pásztorral - a vidékkel -, miért nincs helye a síp zenéjének az államban és hogy jön mindehhez a türannisz?

Nos az ellentét könnyen kimutatható és belátható. Egyfelől a terjeszkedő város - gyarmatok - törvényszerűen ellentétbe kerül a vidéket 'birtokló', nyáját terelő pásztorral, a terjeszkedés pedig kényszer az ókori poliszok világában lásd Athén példáját. De a polisz és a pásztor ellentéte ennél is mélyebben gyökeredzik. Ahhoz, hogy "helyesen" láthassuk ezt a viszonyt vessünk egy pillantást a görög városállamok mezőgazdasági-élelmezési helyzetére. Athén példája igen szemléletes és elégséges is hiszen Polányi szerint általánosítható¹⁰. Athén gabonaszükségletének (elsősorban búza) túlnyomó részét importálni kényszerült: "... az importált és a hazai gabona aránya 6:1 ..." ¹¹. Mivel a város élelmezése a legfőbb politikai ügy, így nem arra a következtetésre juthatunk, hogy a közösség érdeke az volt, hogy minden művelésre alkalmas földterületen földművelés folyjék, azaz gabonát termesszenek, csökkentve ezzel a polisz gabonaimportra utaltságát. A nyáját terelő, annak legelőt kereső pásztor érdekei nyilvánvalóan mások, a konfliktus elkerülhetetlen, ha nem is állandó. Másfelől ezen "kiszorítási effektuson" túl magatartásformák, sőt normák - törvények - feszülnek egymásnak. A poliszbeli polgár a norma szerint, és többnyire a gyakorlatban is, a közösség javát helyezi előtérbe, a köz érdeke számára mindenképp felett áll. A városlakó természetesen politikai lény - a Polisz ügyeivel való foglalatosság -, a törvény uralma alatt él. Vele szemben a pásztor a maga ura, csak saját érdekei vezérlik, nem kapcsolódik semmilyen közösséghez. Amíg ez a magatartásforma megmarad a város falain kívül addig nem jelent veszélyt a közösségre nézve, a konfliktus megmarad a terjeszkedő város és a szabad földterületet igénylő pásztor szintjén. Ha azonban a városlakó "elpásztorosodik", azaz viselkedése, tevékenysége, stb. hasonlatossá válik a

¹⁰ Polányi Károly *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban* 199-200. o.

¹¹ Polányi Károly *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban* 202. o.

pásztoréhoz, az a Poliszra nézve negatív következményekkel jár, esetleg lázadáshoz (forradalomhoz) és/vagy türanniszhoz vezethet. Ahol a közösség érdeke a legfőbb törvény, akkor az egyéni célok és érdekek csak ennek alárendelten valósulhatnak meg. Ha a városlakó polgár, akárcsak a pásztor, a saját céljait és érdekeit tartja a legfontosabbnak, mindenképp felett állónak, akkor ez már önmagában is lázadás a legfőbb törvény, a közösség ellen. Mivel a közösség a közösségi

célok elsőbbségét alkalmazza politikai gyakorlatában, így az egyéni célok érvényesítése csupán a hatalom megszerzésével válik lehetővé, ez pedig már nyílt lázadás, forradalom, csak éppen nem a köz javáért, hanem önérdéktől vezérelve. A lázadás eredménye pedig a türannisz, ahol a hatalomgyakorló, miután megszerezte a kizárólagos politikai hatalmat, a közösség javát már csak annyiban kénytelen figyelembe venni, amennyiben hatalmon maradásának ez szükséges feltétele, ezen túlmenően egyéni érdekeit, céljait követi¹² - a nyáj "pásztorává" válik.

Nem kérdéses, hogy a Polisz, illetve a városállam politikai elméletét megfogalmazó gondolkodó, mindent elkövet azért, hogy kirekessze az államból azt a magatartásformát, amelynek veszélyes következményei a legfőbb törvény uralmának megszűnését eredményeznék. Ezért (nem pusztán a keleti, birodalmi hagyománnyal szemben), jelentheti és jelenti ki Platón, hogy a sípnek nincs helye a városfalakon, az államon belül.

A mítosz ugyanezt fogalmazza meg: nem lehet az isteni fensőbbiség (a legfőbb törvény, azaz a közösség) ellen büntetlenül lázadni, egyéni ambícióinkat - a vagyon, a dicsőség, a hírnév iránt -, mindenképp elé helyezni.

A lant győztesen kerül ki a versengésből, Apollón megnyúzza vakmerő és balga kihívóját, az istenek pedig ránc kacsintanak az Olümposzról: értjük egymást.

¹² Lásd Arisztotelész *Politika*: a jó hatalomgyakorló (a jó állam) a közösség érdekeit tartja szem előtt.